

WYROK TRYBUNAŁU (trzecia izba)
z dnia 13 lipca 2006 r.*

W sprawach połączonych od C-295/04 do C-298/04

mających za przedmiot wnioski o wydanie, na podstawie art. 234 WE, orzeczenia w trybie prejudycjalnym, złożone przez Giudice di pace di Bitonto (Włochy) postanowieniem z dnia 30 czerwca 2004 r., które wpłynęło do Trybunału w dniu 13 lipca 2004 r., w postępowaniach:

Vincenzo Manfredi (C-295/04)

przeciwko

Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA,

* Język postępowania: włoski.

Antonio Cannito (C-296/04)

przeciwko

Fondiaria Sai SpA,

oraz

Nicolò Tricarico (C-297/04),

Pasqualina Murgolo (C-298/04)

przeciwko

Assitalia SpA,

TRYBUNAŁ (trzecia izba),

w składzie: A. Rosas, prezes izby, J. Malenovský, S. von Bahr (sprawozdawca),
A. Borg Barthet i A. Ó Caoimh, sędziowie,

rzecznik generalny: L.A. Geelhoed,
sekretarz: L. Hewlett, główny administrator,

uwzględniając procedurę pisemną i po przeprowadzeniu rozprawy w dniu
10 listopada 2005 r.,

rozważywszy uwagi przedstawione:

- w imieniu Assitalia SpA (C-297/04 i C-298/04) przez A. Pappalardo, M. Merolę i D.P. Domenicucci, avvocati,
- w imieniu rządu włoskiego przez I.M. Braguglię, działającego w charakterze pełnomocnika, wspieranego przez M. Fiorillego, avvocato dello Stato,
- w imieniu rządu niemieckiego przez C. Schulze-Bahr, działającą w charakterze pełnomocnika,
- w imieniu rządu austriackiego przez C. Pesendorfer, działającą w charakterze pełnomocnika,
- w imieniu Komisji Wspólnot Europejskich przez T. Christoforou i F. Amata, działających w charakterze pełnomocników,

po zapoznaniu się z opinią rzecznika generalnego na posiedzeniu w dniu 26 stycznia 2006 r.,

wyduje następujący

Wyrok

- ¹ Wnioski o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym dotyczą wykładni art. 81 WE.

- 2 Pytania te zostały podniesione w ramach skarg o odszkodowanie wniesionych przez V. Manfrediego przeciwko Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA, przez A. Cannita przeciwko Fondiaria Sai SpA oraz, odpowiednio, przez N. Tricarica i P. Murgolo przeciwko Assitalia SpA (zwanej dalej „Assitalia”) w celu zasądzenia od tych towarzystw ubezpieczeniowych zwrotu podwyżek składek obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej dotyczącego szkód spowodowanych przez pojazdy samochodowe, statki i motorowery (zwanego dalej „ubezpieczenie komunikacyjne OC”) zapłaconych z powodu podwyżek wprowadzonych przez te towarzystwa na podstawie porozumienia uznanego za niezgodne z prawem przez krajowy organ ds. konkurencji i rynku (Autorità garante della concorrenza e del mercato, zwany dalej „AGCM”).

Krajowe ramy prawne

- 3 Artykuł 2 ust. 2 ustawy nr 287 z dnia 10 października 1990 r. w sprawie regulacji ochrony konkurencji i rynku (Legge 10 ottobre 1990, n° 287, Norme per la tutela della concorrenza e del mercato, GURI nr 240 z dnia 13 października 1990 r., str. 3, zwanej dalej „ustawą nr 287/90”) zakazuje porozumień między przedsiębiorstwami, których celem lub skutkiem jest zapobieżenie, ograniczenie lub zakłócenie w istotny sposób konkurencji na rynku krajowym lub na znacznej części tego rynku.
- 4 Zgodnie z ust. 1 wspomnianego powyżej art. 2 przez „porozumienia” rozumie się porozumienia i praktyki uzgodnione między przedsiębiorstwami oraz decyzje konsorcjów, związków przedsiębiorstw i innych podobnych instytucji, nawet te wydane na podstawie przepisów ustawowych i wykonawczych.
- 5 Na podstawie art. 2 ust. 3 ustawy nr 287/90 zakazane porozumienia są nieważne i pozbawione skuteczności.

- 6 Artykuł 33 ust. 2 tej ustawy stanowi, że skargi o stwierdzenie nieważności i skargi o odszkodowanie, jak również wnioski o wydanie środków tymczasowych w przypadku naruszeń przepisów przewidzianych w tytułach I–IV powyższej ustawy, w tym art. 2, wnoszą się do właściwego miejscowo Corte d'appello.

Postępowanie przed sądem krajowym i pytania prejudycjalne

- 7 Postanowieniami z dnia 8 września 1999 r. i z dnia 10 listopada 1999 r., jak również z dnia 3 lutego 2000 r. AGCM wszczął wobec różnych towarzystw ubezpieczeniowych, w tym trzech towarzystw ubezpieczeniowych pozwanych w postępowaniu przed sądem krajowym, postępowanie w sprawie naruszenia przewidziane w art. 2 ustawy nr 287/90. Tym ostatnim towarzystwom zarzucono uczestnictwo w porozumieniu mającym na celu „sprzedaż związaną różnych produktów i wymianę informacji między konkurującymi przedsiębiorstwami”. Jeśli chodzi o niniejsze sprawy, właściwe jest jedynie porozumienie dotyczące wymiany informacji między konkurującymi przedsiębiorstwami.
- 8 AGCM zauważył, że wbrew temu, co miało miejsce w pozostałej części Europy, w latach 1994–1999 we Włoszech można było zaobserwować nadzwyczajną i stale rosnącą podwyżkę składek ubezpieczenia komunikacyjnego OC, które jest obowiązkowe.
- 9 AGCM zauważył również, że rynek polis ubezpieczenia komunikacyjnego OC charakteryzuje się znacznymi barierami wejścia, które powstały zwłaszcza z powodu konieczności stworzenia sprawnej sieci dystrybucji i sieci ośrodków zajmujących się wypłatą odszkodowań z tytułu szkód w całym kraju.

- 10 W trakcie trwającego przed nim postępowania AGCM uzyskał dokumentację, z której wynika, że między licznymi towarzystwami ubezpieczeniowymi oferującymi ubezpieczenie komunikacyjne OC istnieje rozległa i rozpowszechniona wymiana informacji dotyczących wszystkich aspektów działalności ubezpieczeniowej, to jest między innymi cen, zniżek, wpłat, kosztów szkód i dystrybucji.
- 11 W decyzji końcowej nr 8546 (I377) z dnia 28 lipca 2000 r. (Bolletino 30/2000 z dnia 14 sierpnia 2000 r.) AGCM stwierdził, że zamieszczone towarzystwa ubezpieczeniowe zawarły niedozwolone porozumienie, którego przedmiotem była wymiana informacji dotyczących sektora ubezpieczeń. Porozumienie to umożliwiło tym przedsiębiorstwom koordynowanie i ustalanie składek ubezpieczenia komunikacyjnego OC, tak iż użytkownicy byli zmuszeni ponosić znaczne podwyżki składek, które nie były uzasadnione warunkami rynkowymi i których konsumenci nie mogli uniknąć.
- 12 Decyzja AGCM, zakwestionowana przez towarzystwa ubezpieczeniowe, została co do istoty utrzymana w mocy przez Tribunale amministrativo regionale per il Lazio oraz przez Consiglio di Stato.
- 13 Skarżący w postępowaniu przed sądem krajowym wnieśli skargi do Giudice di pace di Bitonto w celu zasądzenia od każdego z zainteresowanych towarzystw ubezpieczeniowych zwrotu podwyżki składek zapłaconej na podstawie porozumienia uznanego przez AGCM za niezgodne z prawem.
- 14 Z uwag Assitalii wynika, że — zdaniem skarżących w postępowaniu przed sądem krajowym — dochodzenie przeprowadzone przez AGCM wykazało, iż średnia cena polis ubezpieczenia komunikacyjnego OC jest wyższa o 20% od ceny, jaką miałyby te polisy, gdyby uzgodniona praktyka nie spowodowała zmiany w zachowaniach

konkurencyjnych towarzystw ubezpieczeniowych. Naruszenie popełnione przez towarzystwa uczestniczące w tej praktyce doprowadziło zatem do powstania szkody po stronie użytkowników końcowych, która polega właśnie na zapłacie składki ubezpieczenia komunikacyjnego OC wyższej średnio o 20% od składki, którą powinni byłiby płacić, gdyby naruszenie reguł konkurencji nie miało miejsca.

- 15 Towarzystwa ubezpieczeniowe w postępowaniu przed sądem krajowym zarzuciły między innymi niewłaściwość Giudice di pace di Bitonto na podstawie art. 33 ustawy nr 287/90, jak również przedawnienie roszczenia o zwrot i naprawienie szkody.
- 16 Sąd krajowy uważa, że ze względu na to, iż towarzystwa ubezpieczeniowe, które pochodzą z innych państw członkowskich i wykonują również działalność ubezpieczeniową we Włoszech, uczestniczyły także w porozumieniu usankcjonowanym przez AGCM, wspomniane porozumienie narusza nie tylko art. 2 ustawy nr 287/90, lecz również art. 81 WE, którego ust. 2 stanowi, iż zakazane porozumienia i decyzje są nieważne.
- 17 Każda osoba trzecia, w tym konsument i użytkownik końcowy danej usługi, może uważać się za uprawnioną do powoływania się na nieważność porozumienia zakazanego przez art. 81 WE oraz żądania odszkodowania za poniesioną szkodę, jeżeli istnieje związek przyczynowy między szkodą a zakazanym porozumieniem.
- 18 Jeśli tak jest, taki przepis jak art. 33 ustawy nr 287/90 mógłby zostać uznany za sprzeczny z prawem wspólnotowym. Terminy w postępowaniu przed Corte d'appello są bowiem dużo dłuższe i koszty tego postępowania są dużo wyższe w porównaniu z terminami i kosztami postępowania przed Giudice di pace, co mogłoby zagrozić skuteczności art. 81 WE.

19 Sąd krajowy ma również wątpliwości co do zgodności z art. 81 WE terminów przedawnienia roszczeń o odszkodowanie oraz kwoty należnego odszkodowania, które są ustalone przez prawo krajowe.

20 W tych okolicznościach, w sprawach od C-295/04 do C-297/04, Giudice di pace di Bitonto postanowił zawiesić postępowanie i zwrócić się do Trybunału z następującymi pytaniami prejudycjalnymi:

- „1) Czy art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że uznaje on za nieważne porozumienie lub uzgodnioną praktykę towarzystw ubezpieczeniowych polegające na wzajemnej wymianie informacji mogących pozwolić na podwyżkę składek ubezpieczenia komunikacyjnego OC, która nie jest uzasadniona warunkami rynkowymi, mając między innymi na uwadze uczestnictwo w porozumieniu lub uzgodnionej praktyce przedsiębiorstw z różnych państw członkowskich?
- 2) Czy art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że pozwala on osobom trzecim, które mają prawnie istotny interes, powoływać się na nieważność porozumienia lub praktyki zakazanych przez to postanowienie wspólnotowe i żądać odszkodowania za poniesioną szkodę, gdy istnieje związek przyczynowy między porozumieniem lub uzgodnioną praktyką a szkodą?
- 3) Czy art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że należy uważać, iż termin przedawnienia roszczenia o odszkodowanie na podstawie tego postanowienia biegnie od dnia, w którym porozumienie lub uzgodniona praktyka zostały wprowadzone w życie, czy też od dnia, w którym porozumienie lub uzgodniona praktyka ustały?

- 4) Czy art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że w przypadku gdy sąd krajowy stwierdzi, iż odszkodowanie, które może zostać przyznane na mocy prawa krajowego, jest niższe od korzyści ekonomicznej odniesionej przez przedsiębiorstwo, sprawcę szkody, uczestniczące w zakazanym porozumieniu lub zakazanej praktyce uzgodnionej, powinien również przyznać z urzędu poszkodowanej osobie trzeciej odszkodowanie o charakterze sankcji, które jest konieczne do tego, by szkoda podlegająca naprawieniu była wyższa od korzyści uzyskanej przez przedsiębiorstwo, tak by zniechęcić do wprowadzania w życie porozumień lub uzgodnionych praktyk zakazanych przez art. 81 WE?”.

21 W sprawie C-298/04 *Giudice di pace di Bitonto* postanowił zawiesić postępowanie i zwrócić się do Trybunału z następującymi pytaniami prejudycjalnymi:

- „1) Czy art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że uznaje on za nieważne porozumienie lub uzgodnioną praktykę towarzystw ubezpieczeniowych polegające na wzajemnej wymianie informacji mogących pozwolić na podwyżkę składek ubezpieczenia komunikacyjnego OC, która nie jest uzasadniona warunkami rynkowymi, mając między innymi na uwadze uczestnictwo w porozumieniu lub uzgodnionej praktyce przedsiębiorstw z różnych państw członkowskich?
- 2) Czy art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że stoi on na przeszkodzie stosowaniu przepisu krajowego o treści podobnej do art. 33 ustawy [nr 287/90], zgodnie z którym żądanie odszkodowania za naruszenie przepisów wspólnotowych i krajowych dotyczących porozumień antykonkurencyjnych powinno być również wniesione przez osoby trzecie do innego sądu niż sąd, który jest zazwyczaj właściwy do rozpatrywania żądań takiej samej wartości, powodując tym samym znaczny wzrost kosztów i wydłużenie terminów do wydania orzeczenia?
- 3) Czy art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że pozwala on osobom trzecim, które mają istotny interes prawny, powoływać się na nieważność

porozumienia lub praktyki zakazanych przez to postanowienie wspólnotowe i żądać odszkodowania za poniesioną szkodę, gdy istnieje związek przyczynowy między porozumieniem lub uzgodnioną praktyką a szkodą?

- 4) Czy art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że należy uważać, iż termin przedawnienia roszczenia o odszkodowanie na podstawie tego postanowienia biegnie od dnia, w którym porozumienie lub uzgodniona praktyka zostały wprowadzone w życie czy też od dnia, w którym porozumienie lub uzgodniona praktyka ustały?
- 5) Czy art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że w przypadku gdy sąd krajowy stwierdzi, iż odszkodowanie, które może zostać przyznane na mocy prawa krajowego, jest niższe od korzyści ekonomicznej odniesionej przez przedsiębiorstwo, sprawcę szkody, uczestniczące w zakazanym porozumieniu lub zakazanej praktyce uzgodnionej, powinien również przyznać z urzędu poszkodowanej osobie trzeciej odszkodowanie o charakterze sankcji, które jest konieczne do tego, by szkoda podlegająca naprawieniu była wyższa od korzyści uzyskanej przez przedsiębiorstwo, tak by zniechęcić do wprowadzania w życie porozumień lub uzgodnionych praktyk zakazanych przez art. 81 WE?”.

²² Postanowieniem Prezesa Trybunału z dnia 28 września 2004 r. sprawy od C-295/04 do C-298/04 zostały połączone do celów procedury pisemnej i ustnej oraz wydania wyroku.

W przedmiocie dopuszczalności pytań prejudycjalnych

Uwagi przedłożone Trybunałowi

²³ Assitalia twierdzi, po pierwsze, że przedstawienie stanu faktycznego i prawnego, który leży u podstaw pytań prejudycjalnych, jest niewystarczające i dwuznaczne, tak

iż nie pozwala ono wszystkim ewentualnie zainteresowanym osobom na sformułowanie w odpowiedni sposób uwag w tym względzie ani Trybunałowi na udzielenie przydatnej odpowiedzi na te pytania.

- 24 Po drugie, Assitalia podnosi, że pytania prejudycjalne podniesione przez Giudice di pace di Bitonto są niedopuszczalne, ponieważ dotyczą one wykładni postanowienia traktatu WE, które nie ma oczywiście zastosowania do spraw przed sądem krajowym.
- 25 Porozumienie będące przedmiotem sporu przed sądem krajowym wywarło bowiem skutki ograniczone do terytorium Włoch i nie przyniosło odczuwalnej szkody handlowi między państwami członkowskimi w rozumieniu art. 81 WE (zob. w szczególności wyrok z dnia 21 stycznia 1999 r. w sprawach połączonych C-215/96 i C-216/96 Bagnasco i in., Rec. str. I-135). Niemożność zastosowania art. 81 WE nie została zresztą zakwestionowana przed sądami krajowymi i decyzja AGCM, oparta na art. 2 ustawy nr 287/90, stała się ostateczna. Ponadto art. 1 ust. 1 ustawy nr 287/90 precyzuje, że przepisy tej ustawy „stosuje się do porozumień, nadużycia pozycji dominującej i koncentracji przedsiębiorstw, które nie wchodzą w zakres stosowania [...] art. [81 WE] i [82 WE], rozporządzeń [...] lub aktów wspólnotowych o podobnym skutku normatywnym”.

Ocena Trybunału

- 26 Należy przypomnieć, iż zgodnie z utrwalonym orzecznictwem w ramach współpracy pomiędzy Trybunałem a sądami krajowymi ustanowionej na mocy art. 234 WE do sądu krajowego, przed którym sprawa zawisła i na którym spoczywa odpowiedzialność za wydanie orzeczenia w sprawie, należy dokonanie oceny, z uwzględnieniem konkretnych okoliczności sprawy, czy wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym jest niezbędne do wydania orzeczenia w postępowaniu przed sądem krajowym, jak i ocena zasadności pytań, z którymi zwraca się on do Trybunału. W konsekwencji, skoro postawione pytania prejudycjalne dotyczą wykładni prawa wspólnotowego,

Trybunał jest, co do zasady, zobowiązany orzec w sprawie (zob. w szczególności wyroki z dnia 15 grudnia 1995 r. w sprawie C-415/93 *Bosman*, Rec. str. I-4921, pkt 59, i z dnia 10 listopada 2005 r. w sprawie C-316/04 *Stichting Zuid-Hollandse Milieufederatie*, Zb.Orz. str. I-9759, pkt 29).

27 Jednakże Trybunał wskazał jednocześnie, iż w wyjątkowych przypadkach, w celu sprawdzenia własnej właściwości, do niego należy zbadanie okoliczności, w jakich sąd krajowy zwrócił się do niego z daną sprawą (zob. podobnie wyrok z dnia 16 grudnia 1981 r. w sprawie 244/80 *Foglia*, Rec. str. 3045, pkt 21). Odmowa wydania orzeczenia w przedmiocie pytania prejudycjalnego skierowanego przez sąd krajowy jest dopuszczalna jedynie wtedy, gdy wykładnia prawa wspólnotowego, o którą zwraca się sąd krajowy, pozostaje w sposób oczywisty bez związku ze stanem faktycznym czy przedmiotem sporu w postępowaniu przed sądem krajowym, gdy problem ma charakter hipotetyczny lub gdy Trybunał nie dysponuje informacjami o okolicznościach faktycznych i prawnych niezbędnymi do udzielenia przydatnej odpowiedzi na pytania, które zostały mu postawione (zob. w szczególności powoływane wyżej wyroki w sprawie *Bosman*, pkt 61, i w sprawie *Stichting Zuid-Hollandse Milieufederatie*, pkt 30).

28 Żadna z tych sytuacji nie ma miejsca w niniejszej sprawie.

29 W tym względzie należy stwierdzić, że postanowienie odsyłające oraz uwagi na piśmie i uwagi ustne dostarczyły Trybunałowi wystarczających informacji pozwalających mu na dokonanie wykładni przepisów prawa wspólnotowego w odniesieniu do sytuacji będącej przedmiotem sporu w postępowaniu przed sądem krajowym (zob. w szczególności wyroki z dnia 3 marca 1994 r. w sprawie C-316/93 *Vaneetveld*, Rec. str. I-763, pkt 14 i z dnia 21 września 1999 r. w sprawie C-378/97 *Wijzenbeek*, Rec. str. I-6207, pkt 21).

30 Wbrew temu, co twierdzi *Assitalia*, nie wydaje się w sposób oczywisty, że wykładnia art. 81 WE pozostaje bez związku ze stanem faktycznym czy przedmiotem sporu w postępowaniu przed sądem krajowym. Wobec tego zarzut podniesiony przez *Assitalia* oparty na niemożności zastosowania tego artykułu do spraw przed sądem krajowym nie odnosi się do dopuszczalności tych spraw, lecz dotyczy istoty pytania pierwszego.

³¹ Ponadto należy przypomnieć, że art. 81 WE i 82 WE stanowią przepisy polityki publicznej, które muszą być stosowane z urzędu przez sądy krajowe (zob. podobnie wyrok z dnia 1 czerwca 1999 r. w sprawie C-126/97 *Eco Swiss*, Rec. str. I-3055, pkt 39 i 40).

³² Z powyższego wynika, że pytania prejudycjalne są dopuszczalne.

W przedmiocie pytania pierwszego w sprawach od C-295/04 do C-298/04

³³ Poprzez pytanie pierwsze sąd krajowy pragnie co do istoty dowiedzieć się, czy porozumienie lub uzgodniona praktyka — takie jak w postępowaniu przed sądem krajowym — towarzystw ubezpieczeniowych polegające na wzajemnej wymianie informacji mogących pozwolić na nieuzasadnioną warunkami rynkowymi podwyżkę składek ubezpieczenia komunikacyjnego OC, które stanowią naruszenie przepisów krajowych w sprawie ochrony konkurencji, mogą również stanowić naruszenie art. 81 WE, mając między innymi na uwadze uczestnictwo w porozumieniu lub uzgodnionej praktyce przedsiębiorstw z różnych państw członkowskich.

Uwagi przedłożone Trybunałowi

³⁴ Assitalia proponuje, by z uwagi na czysto ogólny i instrumentalny charakter pytania Trybunał odpowiedział, iż niemożliwe jest udzielenie przydatnej odpowiedzi w kwestii zastosowania art. 81 WE.

- 35 Rząd włoski uważa, że art. 81 WE nie ma zastosowania do takiego porozumienia jak to będące przedmiotem sporu w postępowaniu przed sądem krajowym. Aby zachowanie antykonkurencyjne podlegało przepisom wspólnotowym, musi być spełniony szereg kryteriów, które wykraczają poza samo uczestnictwo przedsiębiorstw z różnych państw członkowskich.
- 36 Komisja Wspólnot Europejskich utrzymuje, że art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że zakazuje on porozumienia lub uzgodnionej praktyki przedsiębiorstw, które ograniczają konkurencję, w przypadku gdy na podstawie całokształtu okoliczności faktycznych i prawnych można przewidzieć z wystarczającym stopniem prawdopodobieństwa, że dane porozumienie lub uzgodniona praktyka wywiera wpływ bezpośredni lub pośredni, rzeczywisty lub potencjalny na przepływy handlowe między państwami członkowskimi. Okoliczność, że niektóre przedsiębiorstwa z innych państw członkowskich uczestniczyły w tym porozumieniu lub w tej uzgodnionej praktyce, nie stanowi sama w sobie wystarczającego elementu do wyciągnięcia wniosku, że dane porozumienie lub uzgodniona praktyka wywiera taki wpływ na przepływy handlowe między państwami członkowskimi.

Ocena Trybunału

- 37 Na wstępie należy stwierdzić, że — wbrew temu, co twierdzi Assitalia — pytanie to jest wystarczająco dokładne, by Trybunał mógł udzielić sądowi krajowemu przydatnej odpowiedzi.
- 38 Następnie należy przypomnieć, że zgodnie z utrwalonym orzecznictwem prawo wspólnotowe i prawo krajowe w zakresie konkurencji są stosowane równolegle, jako że postrzegają one praktyki ograniczające z różnego punktu widzenia. Podczas gdy art. 81 WE i 82 WE ujmują je z powodu przeszkód, które mogą z nich wynikać dla handlu między państwami członkowskimi, krajowe porządki prawne, które kierują się względami właściwymi każdemu z nich, postrzegają praktyki ograniczające jedynie w tym jednym kontekście (zob. między innymi wyroki z dnia 13 lutego

1969 r. w sprawie 14/68 Wilhelm i in., Rec. str. 1, pkt 3; z dnia 10 lipca 1980 r. w sprawach połączonych 253/78 i od 1/79 do 3/79 Giry i Guerlain i in., Rec. str. 2327, pkt 15, jak również z dnia 9 września 2003 r. w sprawie C-137/00 Milk Marque i National Farmers' Union, Rec. str. I-7975, pkt 61).

³⁹ Należy również przypomnieć, że art. 81 ust. 1 WE i art. 82 WE wywołują bezpośrednie skutki w stosunkach między jednostkami i przyznają im prawa, które sądy krajowe są zobowiązane chronić (zob. wyroki z dnia 30 stycznia 1974 r. w sprawie 127/73 BRT i SABAM, zwanej „BRT I”, Rec. str. 51, pkt 16; z dnia 18 marca 1997 r. w sprawie C-282/95 P Guérin automobiles przeciwko Komisji, Rec. str. I-1503, pkt 39, i z dnia 20 września 2001 r. w sprawie C-453/99 Courage i Crehan, Rec. str. I-6297, pkt 23), oraz że pierwszeństwo prawa wspólnotowego wymaga, by nie stosować przepisów prawa krajowego, które są sprzeczne z przepisem wspólnotowym, niezależnie od tego, czy zostały one wydane przed przepisem wspólnotowym czy też po nim (zob. w szczególności wyrok z dnia 9 września 2003 r. w sprawie C-198/01 CIF, Rec. str. I-8055, pkt 48).

⁴⁰ W każdym razie, co wynika już z brzmienia art. 81 WE i 82 WE, aby przepisy wspólnotowe dotyczące konkurencji miały zastosowanie do porozumienia lub praktyki stanowiącej nadużycie, konieczne jest, że mogą one wpływać na handel między państwami członkowskimi.

⁴¹ Wykładnia i zastosowanie tej przesłanki dotyczącej skutków dla handlu między państwami członkowskimi muszą za punkt wyjścia przyjąć fakt, że celem tej przesłanki jest określenie — w zakresie prawa regulującego konkurencję — granic obszarów objętych odpowiednio prawem wspólnotowym i prawem państw członkowskich. Zatem prawo wspólnotowe obejmuje każde porozumienie i każdą praktykę, które są w stanie wpłynąć na handel między państwami członkowskimi w taki sposób, że mogłyby zagrozić realizacji celów jednolitego rynku między państwami członkowskimi, w szczególności poprzez podział rynków krajowych lub zmianę struktury konkurencji na wspólnym rynku (zob. podobnie wyroki z dnia 31 maja 1979 r. w sprawie 22/78 Hugin przeciwko Komisji, Rec. str. 1869, pkt 17, i z dnia 25 października 2001 r. w sprawie C-475/99 Ambulanz Glöckner, Rec. str. I-8089, pkt 47).

- 42 Aby decyzja, porozumienie lub praktyka były w stanie wpłynąć na handel między państwami członkowskimi, muszą one pozwolić — na podstawie całokształtu okoliczności faktycznych i prawnych — na przewidzenie z wystarczającym stopniem prawdopodobieństwa, że mogą one wywrzeć wpływ bezpośredni lub pośredni, rzeczywisty lub potencjalny na przepływy handlowe między państwami członkowskimi i to w taki sposób, iż budzą obawy, że mogą one przeszkodzić w realizacji jednolitego rynku między państwami członkowskimi (zob. wyrok z dnia 11 lipca 1985 r. w sprawie 42/84 Remia i in. przeciwko Komisji, Rec. str. 2545, pkt 22, i ww. wyrok w sprawie Ambulanz Glöckner, pkt 48). Ponadto konieczne jest, by wpływ ten nie był nieznaczący (wyrok z dnia 28 kwietnia 1998 r. w sprawie C-306/96 Javico, Rec. str. I-1983, pkt 16).
- 43 Zatem wpływ na wymianę wewnątrz Wspólnoty wynika zwykle z kombinacji wielu czynników, które wzięte z osobna nie są koniecznie decydujące (zob. ww. wyrok w sprawie Bagnasco i in., pkt 47, i wyrok z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie C-359/01 P British Sugar przeciwko Komisji, Rec. str. I-4933, pkt 27).
- 44 Z jednej strony w kwestii tej należy stwierdzić, jak uczynił to słusznie rzecznik generalny w pkt 37 swojej opinii, że sam fakt, iż wśród uczestników porozumienia krajowego występują również podmioty z innych państw członkowskich, stanowi ważny element przy dokonywaniu oceny, lecz nie jest on sam w sobie decydujący, by móc z niego wyciągnąć wniosek, że przesłanka dotycząca skutków dla handlu między państwami członkowskimi jest spełniona.
- 45 Z drugiej strony fakt, że porozumienie ma na celu jedynie wprowadzanie do obrotu produktów w jednym państwie członkowskim, nie wystarcza, by wykluczyć, iż zachodzi możliwość wpłynięcia na handel między państwami członkowskimi (zob. wyrok z dnia 11 lipca 1989 r. w sprawie 246/86 Belasco i in. przeciwko Komisji, Rec. str. I-2117, pkt 33). Skutkiem porozumienia rozciągającego się na całe terytorium danego państwa członkowskiego jest, z samej jego istoty, umacnianie podziałów rynków na poziomie krajowym i tym samym utrudnianie wzajemnej penetracji gospodarczej, której ma służyć traktat (wyrok z dnia 17 października 1972 r. w sprawie 8/72 Vereniging van Cementhandelaren przeciwko Komisji, Rec. str. 977, pkt 29; ww. wyrok w sprawie Remia i in. przeciwko Komisji, pkt 22,

i wyrok z dnia 18 czerwca 1998 r. w sprawie C-35/96 Komisja przeciwko Włochom, Rec. str. I-3851, pkt 48).

⁴⁶ Ponadto w przypadku usług Trybunał orzekł już, że wpływ na przepływy handlowe między państwami członkowskimi może polegać na tym, że dana działalność jest organizowana w taki sposób, że prowadzi do podziału wspólnego rynku i ograniczenia swobody świadczenia usług, która jest jednym z celów traktatu (zob. wyrok z dnia 4 maja 1988 r. w sprawie 30/87 Bodson, Rec. str. 2479, pkt 24, i ww. wyrok w sprawie Ambulanz Glöckner, pkt 49).

⁴⁷ Do sądu krajowego należy sprawdzenie, czy w świetle cech rozpatrywanego rynku krajowego istnieje wystarczający stopień prawdopodobieństwa, że porozumienie lub uzgodniona praktyka będące przedmiotem sporu w postępowaniu przed sądem krajowym mogą wywrzeć wpływ bezpośredni lub pośredni, rzeczywisty lub potencjalny na sprzedaż polis ubezpieczenia komunikacyjnego OC w zainteresowanym państwie członkowskim przez podmioty z innych państw członkowskich i że ten wpływ nie jest nieznaczny.

⁴⁸ Niemniej Trybunał, orzekając w przedmiocie wniosku o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym, może w razie potrzeby dostarczyć wskazówek stanowiących pomoc dla sądu krajowego w dokonywanej przez niego interpretacji (zob. w szczególności wyrok z dnia 17 października 2002 r. w sprawie C-79/01 Payroll i in., Rec. str. I-8923, pkt 29).

⁴⁹ W tym względzie należy przypomnieć, że zgodnie z orzecznictwem Trybunału, w przypadku gdy chodzi o rynek, na którym usługi mogą świadczyć podmioty z innych państw członkowskich, członkowie kartelu cenowego mogą utrzymać swój udział w rynku jedynie wtedy, gdy bronią się przed obcą konkurencją (zob. w odniesieniu do przywozu, ww. wyroki w sprawie Belasco i in. przeciwko Komisji, pkt 34, i w sprawie British Sugar przeciwko Komisji, pkt 28).

- 50 W postanowieniu odsyłającym jest mowa o tym, iż AGCM zauważył, że rynek polis ubezpieczenia komunikacyjnego OC charakteryzuje się znacznymi barierami wejścia, które powstały zwłaszcza z powodu konieczności stworzenia sprawnej sieci dystrybucji i sieci ośrodków zajmujących się wypłatą odszkodowań z tytułu szkód na całym terytorium Włoch. W każdym razie sąd odsyłający podnosi też, że towarzystwa ubezpieczeniowe z innych państw członkowskich wykonujące także działalność we Włoszech uczestniczyły również w porozumieniu usankcjonowanym przez AGCM. Wydaje się zatem, że chodzi tu o rynek, na którym usługi mogą świadczyć towarzystwa ubezpieczeniowe z innych państw członkowskich, mimo że wspomniane bariery utrudniają świadczenie tych usług.
- 51 W tych okolicznościach do sądu krajowego należy w szczególności zbadanie, czy już istnienie porozumienia lub uzgodnionej praktyki mogło wywrzeć zniechęcający skutek na towarzystwa ubezpieczeniowe z innych państw członkowskich niewykonujące działalności we Włoszech, między innymi pozwalając na koordynowanie i ustalanie składek ubezpieczenia komunikacyjnego OC na poziomie, na którym sprzedaż takiego ubezpieczenia nie jest opłacalna (zob. podobnie ww. wyrok w sprawie *British Sugar*, pkt 29 i 30).
- 52 Wobec powyższego na pytanie pierwsze w sprawach od C-295/04 do C-298/04 należy odpowiedzieć w ten sposób, że porozumienie lub uzgodniona praktyka — takie jak będące przedmiotem sporu w postępowaniu przed sądem krajowym — towarzystw ubezpieczeniowych, polegające na wzajemnej wymianie informacji mogących pozwolić na nieuzasadnioną warunkami rynkowymi podwyżkę składek ubezpieczenia komunikacyjnego OC, które stanowią naruszenie przepisów krajowych w sprawie ochrony konkurencji, mogą również stanowić naruszenie art. 81 WE, jeżeli mając na uwadze cechy rozpatrywanego rynku krajowego, istnieje wystarczający stopień prawdopodobieństwa, że dane porozumienie lub uzgodniona praktyka mogą wywrzeć wpływ bezpośredni lub pośredni, rzeczywisty lub potencjalny na sprzedaż polis tego ubezpieczenia w zainteresowanym państwie członkowskim przez podmioty z siedzibą w innych państwach członkowskich i że ten wpływ nie jest nieznaczny.

**W przedmiocie pytania drugiego w sprawach od C-295/04 do C-297/04
i w przedmiocie pytania trzeciego w sprawie C-298/04**

- 53 Poprzez to pytanie, które należy zbadać przed pytaniem drugim w sprawie C-298/04, sąd krajowy pragnie co do istoty dowiedzieć się, czy art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że każda osoba jest uprawniona powoływać się na nieważność porozumienia lub praktyki zakazanych przez ten artykuł i w przypadku gdy między takim porozumieniem lub taką praktyką a poniesioną szkodą istnieje związek przyczynowy — żądać naprawienia tej szkody.

Uwagi przedłożone Trybunałowi

- 54 Assitalia proponuje, by Trybunał udzielił odpowiedzi twierdzącej, przypominając, że w braku właściwych uregulowań wspólnotowych do wewnętrznego porządku prawnego każdego państwa członkowskiego należy wyznaczenie właściwych sądów i ustalenie zasad proceduralnych dotyczących środków prawnych, które mają zapewnić podmiotom prawa ochronę praw wywodzących się z bezpośredniej skuteczności prawa wspólnotowego, przy czym zasady te muszą przestrzegać zasad równoważności i skuteczności (zob. ww. wyrok w sprawie Courage i Crehan, pkt 29).
- 55 Zdaniem rządu niemieckiego i Komisji art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że pozwala on osobom trzecim, które mają prawnie istotny interes, powoływać się na nieważność porozumienia lub praktyki zakazanych przez to postanowienie wspólnotowe i żądać odszkodowania za poniesioną szkodę, gdy istnieje związek przyczynowy między porozumieniem lub uzgodnioną praktyką a szkodą.

Ocena Trybunału

- 56 Najpierw należy przypomnieć, że art. 81 ust. 2 WE przewiduje nieważność porozumień i decyzji zakazanych na mocy art. 81 WE.
- 57 Z utrwalonego orzecznictwa wynika, że ta nieważność, na którą mogą powołać się wszyscy, wiąże sąd, skoro tylko spełnione są przesłanki stosowania art. 81 ust. 1 WE i dane porozumienie nie uzasadnia przyznania zwolnienia na podstawie art. 81 ust. 3 WE (w tej ostatniej kwestii, zob. w szczególności wyrok z dnia 9 lipca 1969 r. w sprawie 10/69 Portelange, Rec. str. 309, pkt 10). Jako że nieważność przewidziana w art. 81 ust. 2 WE jest bezwzględna, porozumienie nieważne na podstawie tego postanowienia nie wywołuje skutków w stosunkach między stronami porozumienia i nie można się na nie powoływać wobec osób trzecich (zob. wyrok z dnia 25 listopada 1971 r. w sprawie 22/71 Béguelin, Rec. str. 949, pkt 29). Ponadto nieważność ta może mieć wpływ na wszystkie przeszłe i przyszłe skutki danego porozumienia lub decyzji (zob. wyrok z dnia 6 lutego 1973 r. w sprawie 48/72 Brasserie de Haecht, Rec. str. 77, pkt 26, i ww. wyrok w sprawie Courage i Crehan, pkt 22).
- 58 Ponadto, jak przypomniano w pkt 39 niniejszego wyroku, art. 81 ust. 1 WE wywołuje bezpośrednie skutki w stosunkach między jednostkami i przyznaje im prawa, które sądy krajowe są zobowiązane chronić.
- 59 Z tego wynika, że każda osoba jest uprawniona do powoływania się przed sądem na naruszenie art. 81 WE (zob. ww. wyrok w sprawie Courage i Crehan, pkt 24) i tym samym do powoływania się na nieważność porozumienia lub praktyki zakazanych przez ten artykuł.
- 60 Następnie, w odniesieniu do możliwości żądania naprawienia szkody spowodowanej przez umowę lub zachowanie mogące ograniczyć lub zakłócić konkurencję, należy

przypomnieć, że pełna skuteczność art. 81 WE i w szczególności skuteczność (*effet utile*) zakazu ustanowionego w jego ust. 1 zostałyby zakwestionowane, gdyby każda osoba nie mogła żądać naprawienia szkody, która została jej wyrządzona przez umowę lub zachowanie mogące ograniczyć lub zakłócić konkurencję (zob. ww. wyrok w sprawie *Courage i Crehan*, pkt 26).

61 Z tego wynika, że każda osoba jest uprawniona żądać naprawienia poniesionej szkody, jeśli między tą szkodą a porozumieniem lub praktyką zakazanymi przez art. 81 WE istnieje związek przyczynowy.

62 W braku właściwych uregulowań wspólnotowych do wewnętrznego porządku prawnego każdego państwa członkowskiego należy wyznaczenie właściwych sądów i ustalenie zasad proceduralnych dotyczących środków prawnych, które mają zapewnić podmiotom prawa ochronę praw wywodzących się z bezpośredniej skuteczności prawa wspólnotowego, przy czym zasady te nie mogą być mniej korzystne od zasad proceduralnych odnoszących się do odpowiednich środków prawnych dotyczących wyłącznie prawa krajowego (zasada równoważności) oraz nie mogą czynić wykonywania praw przyznanych przez wspólnotowy porządek prawny praktycznie niemożliwym lub nadmiernie utrudnionym (zasada skuteczności) (zob. wyrok z dnia 10 lipca 1997 r. w sprawie C-261/95 *Palmasani*, Rec. str. I-4025, pkt 27, i ww. wyrok w sprawie *Courage i Crehan*, pkt 29).

63 Zatem na pytanie drugie w sprawach od C-295/04 do C-297/04 i na pytanie trzecie w sprawie C-298/04 należy odpowiedzieć w ten sposób, że art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że każda osoba jest uprawniona powoływać się na nieważność porozumienia lub praktyki zakazanych przez ten artykuł, i w przypadku gdy między takim porozumieniem lub taką praktyką a poniesioną szkodą istnieje związek przyczynowy, żądać naprawienia tej szkody.

64 W braku właściwych uregulowań wspólnotowych do wewnętrznego porządku prawnego każdego państwa członkowskiego należy ustalenie zasad wykonywania

tego prawa, w tym zasad dotyczących stosowania pojęcia „związek przyczynowy”, przy czym przestrzegane muszą być zasady równoważności i skuteczności.

W przedmiocie pytania drugiego w sprawie C-298/04

- ⁶⁵ Poprzez to pytanie sąd krajowy pragnie co do istoty dowiedzieć się, czy art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że stoi on na przeszkodzie stosowaniu przepisu krajowego takiego jak art. 33 ust. 2 ustawy nr 287/90, na podstawie którego osoby trzecie muszą wnieść skargi o odszkodowanie z tytułu naruszenia przepisów wspólnotowych i krajowych dotyczących konkurencji do innego sądu niż sąd, który jest zazwyczaj właściwy do rozpatrywania skarg o odszkodowanie takiej samej wartości, powodując tym samym znaczny wzrost kosztów i wydłużenie terminów do wydania orzeczenia.

Uwagi przedłożone Trybunałowi

- ⁶⁶ Assitalia podnosi, że art. 33 ust. 2 ustawy nr 287/90 stosuje się jedynie do skarg o odszkodowanie z powodu naruszenia przepisów krajowych w sprawie ochrony konkurencji i że przeciwnie, skargi o odszkodowanie z powodu naruszenia art. 81 i 82 WE należą — w braku wyraźnych przepisów prawnych — do właściwości sądu powszechnego.
- ⁶⁷ Zatem w świetle zasady niezależności proceduralnej, w przypadku gdy sąd krajowy ma sprawdzić przestrzeganie zasad równoważności i skuteczności w odniesieniu do art. 33 ustawy nr 287/90, powinien on zauważyć, że sytuacja prawna oparta na

prawie wspólnotowym jest — z uwagi na zagwarantowanie dwóch instancji — lepiej chroniona niż sytuacja prawna oparta na prawie krajowym.

⁶⁸ Rząd włoski utrzymuje, że decyzja w kwestii przyznania właściwości do rozpoznawania sporów, o których mowa, wynika wyłącznie z ustroju sądownictwa każdego z państw członkowskich, z zastrzeżeniem zasad równoważności i skuteczności.

⁶⁹ Komisja twierdzi, że uregulowania krajowe, które przewidują inne przepisy dotyczące właściwości w odniesieniu do cywilnoprawnych środków prawnych z powodu naruszenia wspólnotowych przepisów w sprawie konkurencji niż przepisy dotyczące właściwości mające zastosowanie do porównywalnych środków prawnych dotyczących wyłącznie prawa krajowego, są zgodne z prawem wspólnotowym, gdy przepisy dotyczące właściwości w pierwszym przypadku nie są mniej korzystne niż przepisy dotyczące właściwości w drugim przypadku i nie czynią wykonywania praw przyznanych jednostkom przez wspólnotowy porządek prawny praktycznie niemożliwym lub nadmiernie utrudnionym.

Ocena Trybunału

⁷⁰ Po pierwsze, jeśli chodzi o kwestię, czy art. 33 ust. 2 ustawy nr 287/90 stosuje się jedynie do skarg o odszkodowanie z powodu naruszenia krajowych przepisów dotyczących konkurencji, czy również do skarg o odszkodowanie z powodu naruszenia art. 81 WE i 82 WE, do Trybunału nie należy dokonanie wykładni prawa krajowego ani zbadanie jego zastosowania w niniejszym przypadku (zob. w szczególności wyroki z dnia 24 października 1996 r. w sprawie C-435/93 Dietz, Rec. str. I-5223, pkt 39, i z dnia 19 stycznia 2006 r. w sprawie C-265/04 Bouanich, Zb.Orz. str. I-923, pkt 51).

⁷¹ Następnie, jak wynika z pkt 62 niniejszego wyroku, w braku właściwych uregulowań wspólnotowych do wewnętrznego porządku prawnego każdego państwa członkow-

skiego należy wyznaczenie właściwych sądów i ustalenie zasad proceduralnych dotyczących środków prawnych, które mają zapewnić podmiotom prawa ochronę praw wywodzących się z bezpośredniej skuteczności prawa wspólnotowego, przy czym zasady te nie mogą być mniej korzystne od zasad proceduralnych odnoszących się do odpowiednich środków prawnych dotyczących wyłącznie prawa krajowego (zasada równoważności) oraz nie mogą czynić wykonywania praw przyznanych przez wspólnotowy porządek prawny praktycznie niemożliwym lub nadmiernie utrudnionym (zasada skuteczności).

- 72 Zatem na pytanie drugie w sprawie C-298/04 należy odpowiedzieć, że w braku właściwych uregulowań wspólnotowych do wewnętrznego porządku prawnego każdego państwa członkowskiego należy wyznaczenie sądów właściwych do rozpoznawania skarg o odszkodowanie z powodu naruszenia wspólnotowych przepisów dotyczących konkurencji i ustalenie zasad proceduralnych dotyczących tych skarg, przy czym dane przepisy nie mogą być mniej korzystne od przepisów dotyczących skarg o odszkodowanie z powodu naruszenia krajowych przepisów dotyczących konkurencji, jak również te przepisy krajowe nie mogą czynić praktycznie niemożliwym lub nadmiernie utrudnionym wykonania prawa do żądania naprawienia szkody spowodowanej porozumieniem lub praktyką zakazanymi przez art. 81 WE.

W przedmiocie pytania trzeciego w sprawach od C-295/04 do C-297/04 i w przedmiocie pytania czwartego w sprawie C-298/04

- 73 Poprzez to pytanie sąd krajowy pragnie co do istoty dowiedzieć się, czy art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że stoi on na przeszkodzie przepisowi krajowemu, zgodnie z którym termin przedawnienia roszczenia o naprawienie szkody spowodowanej porozumieniem lub praktyką zakazanymi przez art. 81 WE biegnie od dnia, w którym to porozumienie lub uzgodniona praktyka zostały wprowadzone w życie.

Uwagi przedłożone Trybunałowi

74 Assitalia podnosi, że zgodnie z zasadą niezależności proceduralnej do sądu krajowego należy — w poszanowaniu zasad równoważności i skuteczności — określenie w świetle własnego porządku prawnego, jakie są terminy przedawnienia i zasady ich stosowania (zob. wyrok z dnia 14 grudnia 1995 r. w sprawie C-312/93 Peterbroeck, Rec. str. I-4599).

75 Rząd włoski utrzymuje, że ochrona przed negatywnymi skutkami wynikającymi z porozumienia jest skuteczna od dnia, w którym zostało ono wprowadzone w życie. Zatem, jego zdaniem, od tego właśnie momentu biegnie termin przedawnienia roszczenia o odszkodowanie opartego na art. 81 WE.

76 Komisja twierdzi, że w braku właściwych przepisów wspólnotowych porządek prawny każdego państwa członkowskiego reguluje takie kwestie jak upływ terminu przedawnienia do wniesienia środków prawnych z powodu naruszenia wspólnotowych przepisów w sprawie konkurencji, przy czym termin ten nie może być mniej korzystny od terminu przedawnienia mającego zastosowanie do odpowiednich środków prawnych dotyczących wyłącznie prawa krajowego i nie może czynić praktycznie niemożliwym lub nadmiernie utrudnionym wykonywania praw przyznanych przez wspólnotowy porządek prawny.

Ocena Trybunału

77 Jak przypomniano w pkt 62 niniejszego wyroku, w braku właściwych uregulowań wspólnotowych do wewnętrznego porządku prawnego każdego państwa członkow-

skiego należy ustalenie zasad proceduralnych dotyczących środków prawnych, które mają zapewnić podmiotom prawa ochronę praw wywodzących się z bezpośredniej skuteczności prawa wspólnotowego, przy czym zasady te muszą przestrzegać zasad równoważności i skuteczności.

78 Przepis krajowy, na podstawie którego termin przedawnienia do wniesienia skargi o odszkodowanie biegnie od dnia, w którym porozumienie lub uzgodniona praktyka zostały wprowadzone w życie, mógłby uczynić praktycznie niemożliwym wykonanie prawa do żądania naprawienia szkody spowodowanej przez to porozumienie lub zakazaną praktykę, w szczególności jeśli ten przepis krajowy przewiduje także krótki termin przedawnienia oraz przewiduje, że bieg przedawnienia nie może ulec zawieszeniu.

79 W takiej sytuacji bowiem, w przypadku ciągłych i powtarzających się naruszeń, nie można wykluczyć, że termin przedawnienia upłynie, zanim jeszcze naruszenie ustanie, w takim przypadku osoby, które poniosły szkody po upływie terminu przedawnienia, nie mają możliwości wniesienia skargi.

80 Na sądzie krajowym spoczywa obowiązek sprawdzenia, czy ma to miejsce w przypadku przepisu krajowego omawianego w postępowaniu przed tym sądem.

81 Wobec powyższego na pytanie trzecie w sprawach od C-295/04 do C-297/04 i na pytanie czwarte w sprawie C-298/04 należy odpowiedzieć, że w braku właściwych uregulowań wspólnotowych do wewnętrznego porządku prawnego każdego państwa członkowskiego należy ustalenie terminu przedawnienia roszczenia o naprawienie szkody spowodowanej porozumieniem lub praktyką zakazanymi przez art. 81 WE, przy czym muszą być przestrzegane zasady równoważności i skuteczności.

82 W tym względzie na sądzie krajowym spoczywa obowiązek sprawdzenia, czy przepis krajowy, na podstawie którego termin przedawnienia roszczenia o naprawienie

szkody spowodowanej porozumieniem lub praktyką zakazanymi przez art. 81 WE biegnie od dnia, w którym to porozumienie lub ta zakazana praktyka zostały wprowadzone w życie, w szczególności jeśli ten przepis krajowy przewiduje także krótki termin przedawnienia oraz przewiduje, że bieg przedawnienia nie może ulec zawieszeniu, czyni praktycznie niemożliwym lub nadmiernie utrudnionym wykonanie prawa do żądania naprawienia poniesionej szkody.

**W przedmiocie pytania czwartego w sprawach od C-295/04 do C-297/04
i w przedmiocie pytania piątego w sprawie C-298/04**

- 83 Poprzez to pytanie sąd krajowy pragnie co do istoty dowiedzieć się, czy art. 81 WE należy interpretować w ten sposób, że nakłada na sądy krajowe obowiązek przyznania odszkodowania o charakterze sankcji, tak by odszkodowanie było wyższe od korzyści uzyskanej przez podmiot gospodarczy, który naruszył to postanowienie, i w ten sposób zniechęcało do wprowadzania w życie porozumień i praktyk zakazanych przez to postanowienie.

Uwagi przedłożone Trybunałowi

- 84 Assitalia twierdzi, że kwestia przyznania odszkodowania o charakterze sankcji osobie trzeciej poszkodowanej na skutek antykonkurencyjnego zachowania wchodzi również w zakres zasady niezależności proceduralnej. Z tego względu, że faktycznie nie ma uregulowań wspólnotowych w kwestii odszkodowania o charakterze sankcji, do porządku prawnego każdego państwa członkowskiego należy ustalenie kryteriów pozwalających określić zakres odszkodowania, przy czym oczywiście przestrzegane

muszą być zasady równoważności i skuteczności (zob. w szczególności podobnie wyrok z dnia 5 marca 1996 r. w sprawach połączonych C-46/93 i C-48/93 *Brasserie du pêcheur* i *Factortame*, Rec. str. I-1029, pkt 89 i 90).

85 Rząd włoski utrzymuje, że instytucja odszkodowania o charakterze sankcji jest obca włoskiemu porządkowi prawnemu i nie do pogodzenia z racją bytu instytucji prawnej odszkodowania. Instytucja ta jest bowiem pomyślana jako środek służący naprawieniu szkody poniesionej i udowodnionej przez poszkodowanego. Zdaniem rządu włoskiego nie może ona w żadnym razie pełnić funkcji karnej lub represyjnej, jako że taka funkcja może zostać określona jedynie przez ustawę.

86 Rząd niemiecki uważa, że należy udzielić odpowiedzi przeczącej na to pytanie.

87 Zdaniem rządu austriackiego dla celów zagwarantowania stosowania art. 81 WE nie jest konieczne przyznanie z urzędu osobie trzeciej, która poniosła szkodę, odszkodowania o charakterze sankcji, gdyż wzbogacenie poszkodowanej osoby nie jest ani przewidziane, ani konieczne. W jego opinii większość porządków prawnych państw członkowskich nie przewiduje tego typu skutków prawnych w przypadku naruszenia art. 81 ust. 1 WE. Przewidują one raczej prawa w zakresie odszkodowania i zakazu, co jest wystarczające do skutecznego stosowania art. 81 WE.

88 Komisja uważa, że w braku właściwych przepisów wspólnotowych porządek prawny każdego państwa członkowskiego reguluje takie kwestie jak wyrównanie szkody wynikającej z naruszenia przepisów wspólnotowych w sprawie konkurencji, przy czym wyrównanie szkody w takim przypadku nie może być mniej korzystne dla osoby poszkodowanej niż wyrównanie szkody, które zostałyby jej przyznane w drodze odpowiednich skarg dotyczących wyłącznie prawa krajowego.

Ocena Trybunału

- ⁸⁹ Jak wynika z utrwalonego orzecznictwa, sądy krajowe, które w ramach swojej właściwości muszą zastosować przepisy prawa wspólnotowego, zobowiązane są do zagwarantowania pełnej skuteczności tych norm i do ochrony praw, które przyznają one jednostkom (zob. w szczególności wyroki z dnia 9 marca 1978 r. w sprawie 106/77 *Simmenthal*, Rec. str. 629, pkt 16; z dnia 19 czerwca 1990 r. w sprawie C-213/89 *Factortame i in.*, Rec. str. I-2433, pkt 19, i ww. wyrok w sprawie *Courage i Crehan*, pkt 25).
- ⁹⁰ Jak przypomniano w pkt 60 niniejszego wyroku, pełna skuteczność art. 81 WE i w szczególności skuteczność (*effet utile*) zakazu ustanowionego w jego ust. 1 zostałyby zakwestionowane, gdyby każda osoba nie mogła żądać naprawienia szkody, która została jej wyrządzona przez umowę lub zachowanie mogące ograniczyć lub zakłócić konkurencję.
- ⁹¹ Takie uprawnienie umacnia bowiem funkcjonowanie przepisów wspólnotowych dotyczących konkurencji i zniechęca do — często ukrytych — porozumień i praktyk mogących ograniczyć lub zakłócić konkurencję. Z tego punktu widzenia skargi o odszkodowanie przed sądami krajowymi mogą przyczynić się w znaczący sposób do utrzymania skutecznej konkurencji we Wspólnocie (ww. wyrok w sprawie *Courage i Crehan*, pkt 27).
- ⁹² Jeśli chodzi o przyznanie odszkodowania i ewentualne przyznanie odszkodowania o charakterze sankcji, w braku właściwych przepisów wspólnotowych do wewnętrznego porządku prawnego każdego państwa członkowskiego należy ustalenie kryteriów pozwalających określić zakres odszkodowania, przy czym przestrzegane muszą być zasady równoważności i skuteczności.

- 93 Zgodnie z zasadą równoważności musi istnieć możliwość przyznania szczególnego odszkodowania, takiego jak odszkodowanie przykładowe lub odszkodowanie o charakterze sankcji, w ramach skarg opartych na przepisach wspólnotowych dotyczących konkurencji, jeśli odszkodowanie takie można przyznać w ramach porównywalnych skarg opartych na prawie krajowym (zob. podobnie ww. wyrok w sprawach połączonych *Brasserie du pêcheur* i *Factortame*, pkt 90).
- 94 Niemniej zgodnie z utrwalonym orzecznictwem prawo wspólnotowe nie stoi na przeszkodzie temu, by sądy krajowe czuwały nad tym, żeby ochrona praw zagwarantowanych przez wspólnotowy porządek prawny nie prowadziła do bezpodstawnego wzbogacenia osób, którym te prawa przysługują (zob. w szczególności wyroki z dnia 4 października 1979 r. w sprawie 238/78 *Ireks-Arkady* przeciwko Radzie i Komisji, Rec. str. 2955, pkt 14; i z dnia 21 września 2000 r. w sprawach połączonych C-441/98 i C-442/98 *Michailidis*, Rec. str. I-7145, pkt 31, i ww. wyrok w sprawie *Courage i Crehan*, pkt 30).
- 95 Z zasady skuteczności i prawa każdej osoby do żądania naprawienia szkody spowodowanej przez umowę lub zachowanie mogące ograniczyć lub zakłócić konkurencję wynika zaś, że osoby, które poniosły szkodę, muszą móc żądać naprawienia nie tylko rzeczywistej szkody (*damnum emergens*), lecz także utraconych korzyści (*lucrum cessans*) oraz zapłaty odsetek.
- 96 Utracone korzyści nie mogą bowiem zostać całkowicie wykluczone ze szkody podlegającej naprawieniu w przypadku naruszenia prawa wspólnotowego, ponieważ zwłaszcza w przypadku sporów o charakterze gospodarczym lub handlowym całkowite wykluczenie utraconych korzyści mogłoby uczynić faktycznie niemożliwym naprawienie szkody (zob. ww. wyrok w sprawach połączonych *Brasserie du pêcheur* i *Factortame*, pkt 87, i wyrok z dnia 8 marca 2001 r. w sprawach połączonych C-397/98 i C-410/98 *Metallgesellschaft i in.*, Rec. str. I-1727, pkt 91).

- 97 W kwestii zapłaty odsetek Trybunał stwierdził w pkt 31 wyroku z dnia 2 sierpnia 1993 r. w sprawie C-271/91 Marshall, Rec. str. I-4367, że ich przyznanie zgodnie z mającymi zastosowanie przepisami krajowymi stanowi niezbędny składnik odszkodowania.
- 98 Z tego wynika, że na pytanie czwarte w sprawach od C-295/04 do C-297/04 i na pytanie piąte w sprawie C-298/04 należy odpowiedzieć, że w braku właściwych uregulowań wspólnotowych do wewnętrznego porządku krajowego każdego państwa członkowskiego należy ustalenie kryteriów pozwalających na określenie zakresu naprawienia szkody spowodowanej porozumieniem lub praktyką zakazanymi przez art. 81 WE, przy czym przestrzegane muszą być zasady równoważności i skuteczności.
- 99 Zatem zgodnie z zasadą równoważności, jeżeli szczególne odszkodowanie, takie jak odszkodowanie przykładowe lub odszkodowanie o charakterze sankcji, może zostać przyznane w ramach skarg krajowych porównywalnych ze skargami opartymi na przepisach wspólnotowych dotyczących konkurencji, możliwość przyznania takiego odszkodowania musi również istnieć w ramach tych ostatnich skarg. Niemniej prawo wspólnotowe nie stoi na przeszkodzie temu, by sądy krajowe czuwały nad tym, żeby ochrona praw zagwarantowanych przez wspólnotowy porządek prawny nie prowadziła do bezpodstawnego wzbogacenia osób, którym te prawa przysługują.
- 100 Z zasady skuteczności i prawa każdej osoby do żądania naprawienia szkody spowodowanej przez umowę lub zachowanie mogące ograniczyć lub zakłócić konkurencję wynika zaś, że osoby, które poniosły szkodę, muszą móc żądać naprawienia nie tylko rzeczywistej szkody (*damnum emergens*), lecz także utraconych korzyści (*lucrum cessans*) oraz zapłaty odsetek.

W przedmiocie kosztów

- ¹⁰¹ Dla stron postępowania przed sądem krajowym niniejsze postępowanie ma charakter incydentalny, dotyczy bowiem kwestii podniesionej przed tym sądem, do niego zatem należy rozstrzygnięcie o kosztach. Koszty poniesione w związku z przedstawieniem uwag Trybunałowi, inne niż poniesione przez strony postępowania przed sądem krajowym, nie podlegają zwrotowi.

Z powyższych względów Trybunał (trzecia izba) orzeka, co następuje:

- 1) Porozumienie lub uzgodniona praktyka — takie jak będące przedmiotem sporu w postępowaniu przed sądem krajowym — towarzystw ubezpieczeniowych, polegające na wzajemnej wymianie informacji mogących pozwolić na nieuzasadnioną warunkami rynkowymi podwyżkę składek obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej dotyczącego szkód spowodowanych przez pojazdy samochodowe, statki i motorowery, które stanowią naruszenie przepisów krajowych w sprawie ochrony konkurencji, mogą również stanowić naruszenie art. 81 WE, jeżeli mając na uwadze cechy rozpatrywanego rynku krajowego, istnieje wystarczający stopień prawdopodobieństwa, że dane porozumienie lub uzgodniona praktyka mogą wywrzeć wpływ bezpośredni lub pośredni, rzeczywisty lub potencjalny na sprzedaż polis tego ubezpieczenia w zainteresowanym państwie członkowskim przez podmioty z siedzibą w innych państwach członkowskich i że ten wpływ nie jest nieznaczny.
- 2) Artykuł 81 WE należy interpretować w ten sposób, że każda osoba jest uprawniona powoływać się na nieważność porozumienia lub praktyki zakazanych przez ten artykuł, i w przypadku gdy między takim porozumieniem lub taką praktyką a poniesioną szkodą istnieje związek przyczynowy, żądać naprawienia tej szkody.

W braku właściwych uregulowań wspólnotowych do wewnętrznego porządku prawnego każdego państwa członkowskiego należy ustalenie

zasad wykonywania tego prawa, w tym zasad dotyczących stosowania pojęcia „związek przyczynowy”, przy czym przestrzegane muszą być zasady równoważności i skuteczności.

- 3) W braku właściwych uregulowań wspólnotowych do wewnętrznego porządku prawnego każdego państwa członkowskiego należy wyznaczenie sądów właściwych do rozpoznawania skarg o odszkodowanie z powodu naruszenia wspólnotowych przepisów dotyczących konkurencji i ustalenie zasad proceduralnych dotyczących tych skarg, przy czym dane przepisy nie mogą być mniej korzystne od przepisów dotyczących skarg o odszkodowanie z powodu naruszenia krajowych przepisów dotyczących konkurencji, jak również te przepisy krajowe nie mogą czynić praktycznie niemożliwym lub nadmiernie utrudnionym wykonania prawa do żądania naprawienia szkody spowodowanej porozumieniem lub praktyką zakazanymi przez art. 81 WE.
- 4) W braku właściwych uregulowań wspólnotowych do wewnętrznego porządku prawnego każdego państwa członkowskiego należy ustalenie terminu przedawnienia roszczenia o naprawienie szkody spowodowanej porozumieniem lub praktyką zakazanymi przez art. 81 WE, przy czym muszą być przestrzegane zasady równoważności i skuteczności.

W tym względzie na sądzie krajowym spoczywa obowiązek sprawdzenia, czy przepis krajowy, na podstawie którego termin przedawnienia roszczenia o naprawienie szkody spowodowanej porozumieniem lub praktyką zakazanymi przez art. 81 WE biegnie od dnia, w którym to porozumienie lub ta zakazana praktyka zostały wprowadzone w życie, w szczególności jeśli ten przepis krajowy przewiduje także krótki termin przedawnienia oraz przewiduje, że bieg przedawnienia nie może ulec zawieszeniu, czyni praktycznie niemożliwym lub nadmiernie utrudnionym wykonanie prawa do żądania naprawienia poniesionej szkody.

- 5) W braku właściwych uregulowań wspólnotowych do wewnętrznego porządku krajowego każdego państwa członkowskiego należy ustalenie kryteriów pozwalających na określenie zakresu naprawienia szkody spowodowanej porozumieniem lub praktyką zakazanymi przez art. 81 WE, przy czym przestrzegane muszą być zasady równoważności i skuteczności.

Zatem zgodnie z zasadą równoważności, jeżeli szczególne odszkodowanie, takie jak odszkodowanie przykładowe lub odszkodowanie o charakterze sankcji, mogą zostać przyznane w ramach skarg krajowych porównywalnych ze skargami opartymi na przepisach wspólnotowych dotyczących konkurencji, możliwość przyznania takiego odszkodowania musi również istnieć w ramach tych ostatnich skarg. Niemniej prawo wspólnotowe nie stoi na przeszkodzie temu, by sądy krajowe czuwały nad tym, żeby ochrona praw zagwarantowanych przez wspólnotowy porządek prawny nie prowadziła do bezpodstawnego wzbogacenia osób, którym te prawa przysługują.

Z zasady skuteczności i prawa każdej osoby do żądania naprawienia szkody spowodowanej przez umowę lub zachowanie mogące ograniczyć lub zakłócić konkurencję wynika zaś, że osoby, które poniosły szkodę, muszą móc żądać naprawienia nie tylko rzeczywistej szkody (*damnum emergens*), lecz także utraconych korzyści (*lucrum cessans*) oraz zapłaty odsetek.

Podpisy